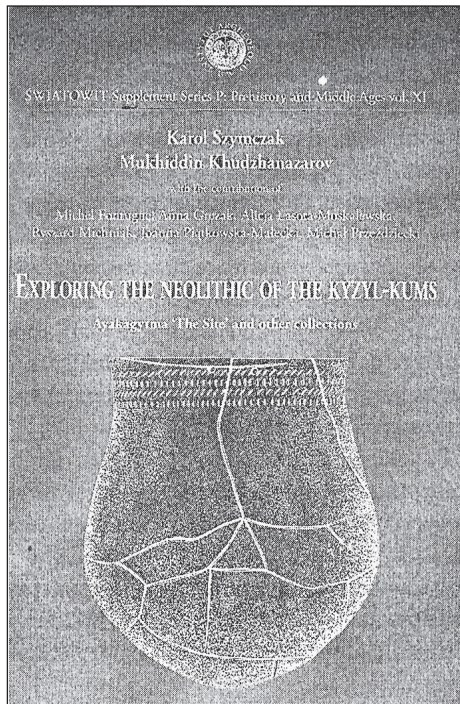

Szymchak K., Khudzhazarov M.

Exploring the Neolithic of the Kyzyl-Kums; Ayakagytmа «The Site» and the other collections. — Warsaw: Institute of Archaeology Warsaw University, 2006. — 252 p.

Рецензована книга є результатом десятирічних досліджень пам'яток епохи неоліту, що проводилися спільною польсько-узбецькою археологічною експедицією. Передусім йдеться про систематичні розкопки городища Аякагитма, де розташована виключно багата стоянка епохи раннього і середнього неоліту. Крім того, описано матеріали, зібрані на інших об'єктах кам'яного віку, що належать до так званої кельтемінарської археологічної культури. Разом із двома іншими таксономічними системами пам'яток центральноазійського неоліту — джейтунською (південь Туркменії, іранський Хорасан) та гісарською (південь Таджикистану) — кельтемінар є третьою дослідженою історико-культурною та технічною неолітичною спільнотою на теренах регіону. Нині більшість ареалу її розповсюдження в Приараллі та центральноазійському межиріччі займають пустелі, передусім Кизил-Куми. Можливість проживання людей епохи неоліту в пустелях Центральної Азії була пов'язана зі значно біль-

© В.В. ГУСАКОВ, 2009

шим обводненням краю у період льявлякансько-плювіалу, який тривав до III тис. до н. е. (Мамедов, Ранов, Виноградов 1982, с. 152).

Книга складається з 14 розділів. Після передмови наведено опис городища Аякагитма, а також методів і обсягів здійснених археологічних робіт. У наступній частині висвітлено археологічну стратиграфію городища.

Однією з головних цілей дослідження було встановлення точної хронології різних етапів існування зазначеної неолітичної стоянки, що загалом охоплює 14 століть. Зокрема, було виділено дві основні фази розвитку поселення: давніша, що тривала приблизно між 8000 та 7500 рр. до н. е. і відповідає фазі Дар'ясай, виділеній свого часу А.В. Виноградовим, і пізніша (Виноградов, Итина, Яблонский 1986), що тривала приблизно з 6000 до 5000 рр. до н. е. і відповідає фазі Джанбас. Проміжок 1500 р. між обома фазами існування стоянки, ймовірно, пояснюється суттєвими змінами кліматичних умов.

Окрему частину публікації присвячено детальному опису типологічного переліку знахідок, розробленого авторами для забезпечення систематичного опису всього отриманого археологічного матеріалу.

У найбільшому за обсягом шостому розділі наведено опис всього матеріалу з городища Аякагитма в стратиграфічному і планіграфічному порядку, а також матеріалів, зібраних на інших об'єктах. Опис проілюстровано 110 сторінками вклейок із найцікавішими знахідками. У наступній частині висвітлено планіграфічний розподіл знахідок із кременю за допомогою графіків, що ілюструють різні стратиграфічні одиниці.

За свідченнями авторів, доісторичні мешканці городища Аякагитма залежали від родовища кременю, розташованого за 300 м від городища (так звана шахта Аякагитма). Крім того, було здобуто поодинокі знахідки з привізних матеріалів. Вироби із суцільного білого каменю, визначеного як халцедоніт, що перетворюється на опал, було знайдено виключно у верхніх культурних шарах, отже, ширкий

обмін подібними виробами розпочався лише у пізній фазі (Джанбас) місцевого неолітичного періоду.

Розкопки на городищі Аякагитма не виявили постійних помешкань, а найскладнішою архітектурною конструкцією є піч, що належить до пізнішої неолітичної фази. Неподалік було знайдено різні деталі, зокрема круглодонний глечик та видовжений кам'яний товкачик. Крім того, описано прості кургани і деякі інші окремо розташовані структури, також пов'язані з людською діяльністю. У спеціальному розділі розглянуто питання, пов'язані з виробництвом та використанням червоних мінеральних барвників.

Значне місце в книзі відведено результатам аналізу знайдених решток тварин. Польськими та узбецькими вченими було задокументовано кілька сотень фрагментів кісток і зубів, що начебто належали великій рогатій худобі, вівцям, свиням, верблюдам і собакам мешканців неолітичної стоянки.

Наприкінці монографії автори вдаються до глобальних висновків щодо господарської моделі Аякагитми, а також характеристики відносин, що панували в її доісторичному соціумі. За їхнім визначенням, історико-культурна спільнота, згуртована навколо городища, за весь час свого існування здолала величезний еволюційний шлях, тож їй притаманні всі головні ознаки «неолітичної революції»: перехід від привласнення продуктів до виробництва (землеробства та скотарства), застосування технологій зберігання продуктів (винайдення кераміки), збільшення та реструктуризація соціуму, початок на його оновленій (племінній) основі процесів етногенезу (Гусаков 2007). На думку дослідників, місцеве населення в досліджуваний період перейшло від мисливства та збиральництва до занять скотарством і землеробством, а отже, провадило переважно осілий спосіб життя, незважаючи на те, що не було знайдено решток жител.

Щоправда, здається, в цьому випадку автори дещо поквапилися з однозначними й категоричними висновками, не уникнувши характерної ще для радянських науковців тенденції до перебільшення й узагальнення отриманих місцевих даних у контексті регіональних і світових тенденцій щодо неоліту. Насправді твердження про скотарську основу економіки Аякагитми таке ж хитке, як і аналогічні висновки щодо інших неолітичних пам'яток (Туртукуля, Учасі, Джанбаса або ж Дарбазакіра), зроблені, спираючись на досить незначну кількість кісткового матеріалу, не зовсім придатного для ви-

значення. Отже, подібні висновки ґрунтуються швидше на інтуїції і загальних міркуваннях зоологів, ніж на точних даних, пов'язаних із вимірами (Шарапов 1972, с. 233).

Теза про наявність сталого землеробського сектору в господарстві Аякагитми так само сумнівна. Це, до речі, стосується будь-якого з комплексів кельтемінару, розташованих виключно на рівнині центральноазійського межиріччя. Натомість пам'ятки раннього землеробства, як правило, пов'язані з передгір'ям чи локальними долинами середньогірського поясу. Ще М.І. Вавилов вказував, що саме в гірському поясі субтропічних областей є найкращі можливості для доместикації диких рослин (Вавилов 1987, с. 168). Такі умови, наближені до природнокліматичних умов «родючого півмісяця» Близького Сходу, були притаманні передгір'ям Копетдагу — ареалу джейтунської неолітичної культури, або ж схилам Гісарського хребта.

Саме в трав'янистих асоціаціях Південно-го Таджикистану представлено егілопс — дикий злак, який, за даними деяких дослідників, є учасником гібридизації культивованих пшениць. Досить поширеним тут був і дикий ячмінь. П.М. Овчинников вважав, що «... серед пшениць Таджикистану є багато ендемічних форм, що підкреслюють самотність середньоазійського центру формової різноманітності» (Овчинников 1957, с. 327 — переклад Г.В.). До того ж ці райони Таджикистану входять до поясу зимової вегетації злакових рослин, що дає змогу застосовувати неполивне богарне землеробство, добре обґрунтоване для неоліту в цій низці праць (Лисицина, Прищепенко 1977, с. 37; Hole, Flannery 1968).

Надмірна сміливість підсумкових наукових припущень монографії, загалом, зрозуміла. Її автори певною мірою стали заручниками загальнополітичної ситуації у регіоні, в якій міжнародні відносини є гомеоморфним підґрунтям міжнародних. Подібний гомеоморфізм призводить до повторюваності (відтворення) логіки гострих тюрксько-таджицьких (особливо узбецько-таджицьких) протиріч на різних ієрархічних рівнях, зокрема й науковому. Започатковане ще в часи радянського міжреспубліканського змагання воно значно загострилося після отримання колишніми середньоазійськими республіками незалежності. Сьогодні історична спадщина відверто розглядається незалежними націями як важливий ресурс для самоствердження, зокрема за рахунок приниження сусідів та висунення щодо них нових претензій.

Стратегічну лінію керівництва Узбекистану на першість серед нових незалежних держав Центральної Азії підкріплено історичними екзерсисами місцевих та зарубіжних учених, покликаними обґрунтувати історичну роль країни як колиски центральноазійської цивілізації. У цьому сенсі неолітичні здобутки на території, що її обіймає сучасний Узбекистан, виглядають не досить переконливо порівняно з найближчими сусідами. Кельтемінарська неолітична культура не витримує жодної конкуренції з джейтунською (Туркменія). Артефакти, знайдені на стоянках останньої (обвуглені зернини, відбитки ячменю і двох видів пшениці) переконливо свідчать про те, що джейтунці вже знали землеробство. Вони практикували зрошування ланів завдяки утриманню ґрунтових вод. Їхні родові громади сягали 250 осіб. Серед іншого піднятого археологічного матеріалу вчені звертають увагу на велику кількість кісток молодих овець та кіз, що, безумовно, свідчить про їх одомашнення. Крім того, джейтунці мали численні будинки, з яких склалися цілі селища і навіть протоміста.

Отже, у випадку Аякагитми, скоріше, слід говорити лише про первинну осілість (нестійку, сезонну) — ту, що хронологічно відповідає етапу зародження землеробства і скотарства. При цьому безпосередньо «землеробські риси» в матеріальній культурі (вкладні для серпів, зернотерки, мотики, глиняні фігурки лю-

дей і тварин, помешкання і т. п.) можуть проявлятися ще недостатньо, а частка полювання та збиральництва фактично вища за елементи відтворювального господарства.

Так чи інакше, науковці з польсько-узбецької археологічної експедиції за 10 років спільної діяльності виконали величезну практичну роботу. Численні знахідки, отримані при розкопках, розширюють наше уявлення про розвиток епохи неоліту на теренах Центральної Азії, дають підстави для серйозних подальших дискусій.

Викликає похвалу те, що польські археологи систематично приділяють увагу центральноазійським дослідженням. Окрім згадуваної експедиції Варшавського університету, в 1990-х рр. над дослідженням місцевих пам'яток кам'яного віку і наскельних зображень, разом із колегами з Інституту археології УзАН, працювала експедиція Університету м. Познань (керівники проекту — д-р Мухіддін Хужаназаров і Анджей Развадовський). Тоді вченими було відкрито кілька нових місцезнаходжень епохи кам'яного віку і накопичень наскельних малюнків, після чого 1997 р. у Познані було опубліковано монографію «Sztuka naskalna Uzbekistanu».

Усе це свідчить про універсальність Центральної Азії як унікального археологічного полігону, що приваблює дослідників із різних країн світу.

В.В. ГУСАКОВ

Вавилов Н.И. Происхождение и география культурных растений. — Л., 1987.

Виноградов А.В., Итина М.А., Яблонский Л.Т. Древнейшие поселения низовий Амударьи. — М., 1986.

Гусаков В.В. Соціологія племені (на прикладі племінної організації Беніну) // Народна творчість та етнографія. — 2007. — № 3/4. — С. 66—69.

Лисицина Б.А., Прищепенко Л.В. Палеоэтноботанические находки Кавказа и Ближнего Востока. — М., 1977.

Мамедов Э.Д., Ранов В.А., Виноградов А.В. Рец. на: Древние охотники и рыболовы Среднеазиатского междуречья. Тр. Хорезмийской арх.-этногр. экспедиции. — М., 1981. — Т. 13 // СЭ. — 1982. — № 2.

Овчинников П.Н. Основные черты растительности и районы флоры Таджикистана // Флора Таджикистана. — М.; Л., 1957. — Т. 7.

Шарапов Ш. Остатки млекопитающих из неолитической стоянки Сай-Сайед (Южный Таджикистан) // Вопр. зоологии Таджикистана. — Душанбе, 1972.

Hole F., Flannery K.V. The Protohistory of South-Western Iran: A Prel. Report. — PPS. — 1968. — Т. 33. — P. 165—181.

Одержано 25.06.2008